

8. Максимова С.Г., Луницин Б.Г. Социальные фрустрации лиц пожилого и старческого возраста в контексте социально-психологической дезадаптации // Клиническая геронтология № 7. – 2001. – с. 38-45.
9. Овчаренко В.И. Психологические механизмы защиты // <http://slovari.yandex.ru/dict/psychlex6/article//PS6/ps6-0477.htm>
10. Полищук Ю.И. Старение личности // Социальная и клиническая психиатрия. – 1994. – Том 4. Вып. 3. – С. 108-115.
11. Пухальская Б. Старость как фаза развития человека. // Старость. Популярный справочник. – М., 1996. – С.33-41.
12. Штроо В.А. Исследование групповых защитных механизмов // Журнал практической психологии и психоанализа. – №3. – 2001.
13. Bromley D. B. The Psychology of Human Ageing. London, 1996 – 201 с.

The article is devoted to the problem of psychological defenses and coping of aging. The author analyzes theoretical data on the topic of psychological defenses and coping in old age in compare with adults. The author proposes topics of future research in the field of defenses of aging.

Key words: psychological defense, defense mechanisms, aging, adaptation, coping.

Отримано: 22.09.2009

УДК 37.091.31-059.1

Л.П. Скорич

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПІДХОДУ У НАВЧАННІ

У дослідженні здійснено детальний аналіз теоретико-методологічного матеріалу щодо реалізації індивідуального підходу в навчанні, в основу якого лягли теоретичні погляди Г.С. Костюка, які глибоко, оригінально і точно відображають індивідуальний підхід до учнів, враховуючи вікові та індивідуальні фактори.

Ключові слова: теоретичні основи, індивідуальний підхід, вікові та індивідуальні особливості, навчання.

В исследовании проведен детальный анализ теоретико-методологического материала по вопросу реализации индивидуального подхода в обучении, в основу которого легли теоретические положения Г.С. Костюка, которые глубоко, оригинально и точно отражают особенности индивидуального подхода к учащимся с учетом возрастных и индивидуальных факторов.

Ключевые слова: теоретические основы, индивидуальной подход, возрастные та индивидуальные особенности, учеба.

Проблема реалізації індивідуального підходу до учнів безпосередньо в процесі навчання належить до тієї категорії проблем, актуальність яких не послаблюється з часом. Відповідно, організація і здійснення навчального процесу як такого є одним із найважливіших завдань сучасної психології і педагогіки. Незважаючи на те, що в різний час багато видатних учених приділяли увагу цій проблемі, на сьогодні ми, як і раніше, все ж є далекими від успішного її вирішення. Безумовно, створена теоретична база значною мірою сприяє розробці вирішення, але по мірі накопичення знань впливає все більше і більше питань. Більше того, не можна заперечувати той факт, що зараз ми спостерігаємо деякий спад активності у вивченні цієї проблеми. Чому? Відповідь полягає в тому, що ми говоримо про реалізацію індивідуального підходу до учнів, але оскільки спілкування вчителя з учнями один на один є важкоздійсненним (якщо не неможливим), то й говорити тут нема про що. Але, тим не менше, необхідність якомога швидшого розв'язання цієї проблеми здається очевидною. Однією із перешкод на шляху вирішення проблеми є необхідність руйнування тих способів спілкування вчителя з учнями, що склалися в рамках традиційної авторитарної педагогіки. Це питання є досить складним, враховуючи групову форму організації навчання, яка, до речі, і сформувала таке негативне ставлення до школи як такої зі сторони і учнів, і вчителів.

Прикладне вирішення проблеми індивідуалізації навчання передбачає знання індивідуально-характерологічних особливостей учнів (незважаючи на значну кількість досліджень у цій області, ми постійно зустрічаємося з реалізацією отриманих результатів на практиці). Ймовірно, це може бути пов'язано з тим, що всі індивідуально-типологічні особливості учнів подаються як випадковий і досить простий набір різноманітних якостей особистості. А при такому підході втрата цілісності і системності психологічних складових особистості учнів буде очевидною. Саме це, в свою чергу, робить питання досить спірним. З одного боку, кожний із вчених, що приділяв увагу цій проблемі, намагається акцентувати увагу на конкретних факторах, що впливають на процес спілкування, на необхідності враховувати різні індивідуальні особливості. З іншого боку – ми зустрічаємося з обмеженими можливостями масової школи, коли мова йде про індивідуальний підхід.

Більше 20 років тому С.Д. Максименко зазначив, що «наведені дослідження, на жаль, констатують сутність індивідуальних особливостей учнів, не завжди висвітлюючи те, як саме слід їх враховувати в практиці навчання» [8, с. 65]. І його оцінка цієї проблемної ситуації і сьогодні є досить і досить актуальною. Говорячи про психологічні основи реалізації індивідуального підходу у навчанні, ми, в першу чергу, маємо на увазі теоретико-психологічне обґрунтування сутності цього процесу, а також необхідність виокремлення серед маси індивідуально-психологічних особливостей саме тих системотворчих «одиниць», які і є шуканим предметом педагогічного впливу.

Однією із основних перешкод на шляху до розв'язання даної проблеми є таке. Вивчаючи теоретико-методологічний матеріал, ми зустрічалися з трактуванням індивідуального підходу як процесу *врахування* окремих особливостей учнів. І можна сказати, що мова йде саме про загальноприйнятую позицію стосовно цієї проблеми, про що Л.С. Виготський висловився так: «Навчання повинно йти попереду розвитку, просуючи його далі і викликаючи в ньому новоутворення» [3, с. 87]. Якщо ж навчання буде *враховувати* лише особливості, специфіку психічних структур – тоді воно (навчання) буде лише гальмувати і навіть руйнувати розвиток. Отже, ми робимо висновок, що сама сутність індивідуального підходу в навчанні полягає в тому, щоб не враховувати, а *розвивати* індивідуально-психологічні особливості учнів. І відповідно, ця позиція буде принципово відрізнятися від загальноприйнятої і передбачати абсолютно інші педагогічні технології.

Безумовно, важливим моментом є необхідність вияву вікових і індивідуальних особливостей психічного розвитку, оскільки само здійснення індивідуального підходу ніяк не може залежати від того, на якому саме етапі розвитку перебуває учень. Проте цією залежністю дуже часто нехтують, просто її не розглядаючи. Але ж кожному віку притаманна основна лінія розвитку, завдяки якій і здійснюється зміна особистості в цілому. При цьому не варто забувати про точне висловлювання Д.Б. Ельконіна: «Розуміння індивідуальних особливостей лише як якостей особистості є неповним. Дитина як підростаюча істота завжди представляє собою індивідуальний варіант вікового розвитку» [12, с. 43].

Ми проводили аналіз теоретичних поглядів Г.С. Костюка на проблему індивідуального підходу з метою наукового самовизначення з даного питання. Безумовно, таке самовизначення виявляється неможливим при розгляді лише окремих положень і дефініцій. Специфіку поглядів вченого на цю проблему можна зрозуміти лише після з'ясування того теоретичного змісту, який він вкладає в такі терміни, як: індивідуальні і, власне, підхід.

Не будучи прихильником жорсткого розмежування понять «індивід», «особистість», «індивідуальність», Г.С. Костюк значною мірою виділявся серед більшості вітчизняних вчених. Його думка лише зводилася до того, що ці сфери є швидше за все гармонійними сусідами. Наведена нижче цитата максимально точно відображає основну ідею вченого: «У розвитку кожної особистості і на кожному етапі ми можемо помітити індивідуальні особливості. Особистість розвивається завжди як індивідуальність, її індивідуальність своєрідна і неповторна, і тому вивчення індивідуальних особливостей є істотно важливим і теоретично, і практично. Воно наближує розробку питань теорії розвитку до завдань педагогічної, лікарської, виробничої та інших практик» [5, с. 22]. З чого зрозуміло, що особистісне і індивідуальне – не є абсолютними синонімами, і в той же час вони не абсолютно протилежні. Вони існують один в одному, створюючи певну ці-

лісність. Для порівняння можна навести думки багатьох учених, серед них О.М. Леонтьєв, який досить різко проводить межу між індивідом, індивідуальністю і особистістю, і К.К. Платонов, з наполегливою вимогою чіткого розмежування індивідуального і особистісного підходів до людини (оскільки, на його думку, ці поняття настільки діаметрально протилежні, що ні в якому разі не можуть поєднуватися в одному дослідницькому напрямку). Можна передбачити, що саме такого роду переконання і лягли в основу сьогоденішнього розуміння «особистісного підходу до навчання», де предмет представляється оригінальним і креативним, що на перевірку обертається повною безпредметністю. І на противагу всьому перерахованому Г.С. Костюк демонструє абсолютну іншу точку зору, говорячи, що «... у процесі психічного розвитку і його результатах, існують типологічні та індивідуальні відмінності. Вони проявляються у функціональних особливостях нервової системи, в розумових, емоційних, моральних, вольових якостях, у потребах, інтересах, здібностях і характерологічних рисах дітей і молодих людей. У процесі розвитку формується неповторна індивідуальна своєрідність особистості» [4, с. 228]. І ця позиція чітко і ясно демонструє, що далеко не все можна розбити на частини і складові і, вивчати окремо. В цьому і полягає деяка складність позиції Г.С.Костюка, але не можна не відзначити, що складність виправдана. Скажімо, викладач, вчитель, який повною мірою усвідомив і відчув те, що дитина – це є індивідуальна і своєрідна особистість, але при цьому дивовижно цілісна особистість і представлена йому лише в такій формі, буде абсолютно інакше сприймати і розуміти цей самий індивідуальний підхід, ніж вчитель, який сприймає дитину як певний набір індивідуальних, особистісних складових частинок, кожна із яких може бути окремим предметом педагогічного впливу.

Величезну важливість мають також і вікові особливості учнів, саме їх детальне вивчення дає можливість найбільш грамотно і доцільно здійснювати (реалізовувати) індивідуальний підхід. Вікові особливості, що розглядаються поза особистістю з її індивідуальними особливостями, є самі по собі лише гіпотетичним конструктом; і в той же час неможливо ретельно вивчити ці самі особливості, абстрагувавшись від вікових показників, адже вони є, цитуючи Г.С. Костюка, індивідуальними варіантами розвитку [5]. На превеликий жаль, інтерес до цього питання зведений нанівець, і тільки недавно актуалізувався в контексті, і то лише в корекції вікового психологічного консультування. Дотримуючись позиції Г.С. Костюка щодо співвідношення індивідуального і вікового, можна сказати, що найбільш придатними для реалізації індивідуального підходу є молодші школярі. Адже їхня профільююча діяльність і вікові особливості максимально ілюстративно відображають саму сутність індивідуального підходу у навчанні. Незаперечним є той факт, що індивідуальність, притаманна молодшому шкільному віку, підлітковому і старшому шкільному, – буде досить істотно відрізнятися. Ви-

ходячи з цього, і індивідуальний підхід буде принципово відмінним у кожному з цих вікових періодів.

Вивчаючи теоретико-методологічну базу з цього питання, нам довелося зустрітися з досить пасивною схемою реалізації індивідуального підходу, яка передбачає лише врахування особливостей учнів. І саме Г.С. Костюк у своїх працях підходить до подолання цієї схеми, говорячи про необхідність певного впливу на формування цих самих особливостей у процесі навчання, спрямовуючи і коректуючи їх, щоб забезпечити максимальний розвиток здібностей і талантів кожного із учнів. У силу специфіки вітчизняної практичної педагогіки, схильної до прирівнювання учнів, цей досить прогресивний погляд на проблему і не отримав широкого розповсюдження. Адже вікові, а значить індивідуальні, особливості учнів значною мірою є саме *результатом* їх навчання і виховання.

Нам є дуже близькими розуміння і трактування реалізації індивідуального підходу Г.С. Костюком. Адже, говорячи про концепцію *управління* навчальною діяльністю учнів, йому вдалося уникати авторитарного звучання (Г.О. Бал). І намагаючись розвивати цю ідею, ми поступово доходимо висновку, що в трактуванні Г.С. Костюка навчання просто не може бути не індивідуальним. Говорячи про старших школярів, необхідно підкреслити той факт, що на цьому етапі розвитку їхньою провідною діяльністю є спілкування. Спілкування як із ровесниками, так із сім'єю, вчителями. Адже, незважаючи на те, що їхній вік вже є близьким до репродуктивного, вони все ще нерозривно пов'язані з людьми, що ними опікуються і гостро потребують підтримки і спрямування. У цій ситуації індивідуальний підхід буде базуватися на самооцінці учня [4]. І побудова навчального процесу таким чином, щоб учень у своїх відповідях, у спілкуванні з вчителем прагнув до оцінки, аналізу власних результатів – видається нам досить продуктивним. Адже крім деякого рефлексивного досвіду, розвитку індивідуальності, це буде показовим і власне для вчителя, оскільки дасть йому можливість побачити *індивідуальні* особливості учня, а значить, скоректувати предмет педагогічного впливу.

Одним з важливих інструментів у реалізації індивідуального підходу до учнів Г.С. Костюк вважав оцінну діяльність вчителя і, власне, вибір способу оцінювання [4]. На практиці ж можна відзначити, що врахування індивідуальних особливостей учнів (зокрема таких, як тип роботи, мотивація і т. д.), здійснюється дуже рідко. І виставляння оцінок проводиться шляхом орієнтації на якийсь умовний еталон, що само по собі має властивість дуже негативно впливати на мотиваційну діяльність учнів. Крім того, таке «еталонне оцінювання» призводить до нівелювання значущості індивідуальності учнів, а також до інших психічних переживань, що мають досить негативний відтінок.

Говорячи про реалізацію індивідуального підходу в навчанні, не слід забувати про позашкільні заняття. Адже формування самостійності (при навчанні, зокрема) є важливим етапом (момен-

том) розвитку особистості. А виходячи з того, що, за Г.С. Костюком, специфіка, культура роботи в учнів є досить неоднаковою, самостійна робота вимагає грамотної корекції з боку викладача.

Однією з поширених помилок є здійснення індивідуального підходу лише по відношенню до дуже сильних або ж дуже слабких і відстаючих учнів. І це є в корені неправильним. Кожному, ми підкреслюємо, що кожному учневі необхідний індивідуальний підхід, що враховує його історію розвитку, рівень знань, попереднє навчання (у сім'ї, у попередніх класах школи і т. д.). І ретельне вивчення всіх особливостей кожного з учнів повинно стати і бути пріоритетним завданням вчителя.

У своїх роботах з вікової і педагогічної психології Г.С. Костюк значну долю уваги приділяє аналізу індивідуалізації навчально-виховного процесу, а також саме здійсненню індивідуального підходу на різних етапах розвитку дитини, що, власне, і виводить його працю з розряду суто теоретичних [5]. Його дивно точно об'єднання вікового і індивідуального чинників дає можливість відійти від пасивної позиції в розумінні індивідуального підходу, що властива традиційній школі. Далі слід сказати про наявність певних смислових «одиниць» у кожному з вікових періодів, які визначаються шляхом проведення генетичного аналізу (С.Д. Максименко) і згодом стають предметом реалізації індивідуального підходу [8]. Наприклад, розглядаючи молодший шкільний вік, ми говоримо, що центральною лінією психічного розвитку тут буде навчальна діяльність, яка є провідною. Проте, це жодним чином не означає, що в цьому віці у дитини розвиватимуться лише пізнавальні процеси і розумові здібності, адже ця сама провідна діяльність здійснюється дитиною, як особистістю насамперед; а отже, і розвиватися буде саме особистість в цілому, зі всіма її специфічними особливостями. І відповідно, всі прагнення, бажання, потреби, властиві дітям у цьому віці, будуть нерозривно пов'язані саме з учінням. Учіння – є певним центром у свідомості школяра, за влучним визначенням Л.І. Божович: афективний центр [1].

У зв'язку зі всім вищесказаним хочеться все-таки конкретизувати ті самі «одиниці», що являють собою предмет психологічного і педагогічного впливу. На нашу думку, ними будуть: міра суб'єктності, розвиток способів учіння і якісь особистісні переживання (пов'язані з успішністю результатів здійснення навчальної діяльності). Безумовно, виходячи з індивідуально-типологічних особливостей особистості, в кожного з учнів можна спостерігати незліченну кількість індивідуальних варіантів прояву цих «одиниць». І, звичайно ж, необхідно відзначити, що при переході дитини з однієї вікової категорії в іншу, її провідна діяльність буде змінюватися, а отже, і предмет педагогічного впливу буде іншим. Проте нашою метою було представити саму логіку підходу, яка буде незмінною.

Отже, виходячи зі всього проаналізованого нами теоретико-методологічного матеріалу, слід викласти основні положення щодо організації та реалізації індивідуального підходу в навчанні.

Слід зазначити, що в основі реалізації індивідуального підходу в навчанні повинно лежати максимально чітке і повне уявлення про індивідуальні особливості психічного розвитку учнів. Грунтуючись на принципах генетичної психології, ми маємо можливість вивчити становлення і походження тієї психічної структури, яка і підлягає оптимальному розвитку в процесі індивідуалізованого підходу. В цілому, знання цих нюансів і допоможе визначити спосіб і форму реалізації педагогічного впливу.

Окремим пунктом стоїть проблема методів досліджень. Як вже згадувалося раніше, навіть при отриманні результатів їх інтерпретація і використання на практиці залишаються важкоздійсненними.

На перший погляд може здатися, що на вчителя як такого покладається непомірно багато завдань, тому нам видається доречним згадати про те, що необхідно забезпечувати наявність такої професійно-психологічної ланки, як шкільний психолог. С.Д. Максименко говорить, що завдяки рекомендаціям шкільного психолога з'являється можливість, з одного боку, скоректувати і організувати результативні для навчання дітей педагогічні впливи, а з іншого – вибудовувати навчальний процес і використовувати навчальний матеріал у тих формах, які сприятимуть максимальному розкриттю здібностей учнів [9]. Отже, нами був здійснений детальний аналіз теоретико-методологічного матеріалу з питання реалізації індивідуального підходу в навчанні, в основу якого лягли теоретичні позиції Г.С. Костюка, які глибоко, оригінально і точно відображають особливості індивідуального підходу до учнів, з врахуванням вікових і індивідуальних чинників.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Этапы формирования личности. – М.: Воронеж, 1995.
2. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд-во «Смысл»; Изд-во «Эксмо», 2005. – С. 210.
3. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. – М., 1983. – Т.3: Проблемы развития психики. – С. 87.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1998. – 600 с.
5. Костюк Г.С. Навчання і розвиток учнів // Психологічна наука, вчитель, учень. – К.: Радянська школа, 1997 – С. 19-32.
6. Костюк Г.С. Принцип развития в психологии // Методологические проблемы психологии. – М., 1969.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1997. – 304 с.
8. Максименко С.Д. Генетическая психология. – К., 2000.

9. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [в 2-х т.]. – К.: Форум, 2002.
10. Максименко С.Д. Проблема метода психології // Вопросы психології. – 1989. – №4. – С. 31-39.
11. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // Вопросы психології. – 1971. – №4. – С. 6-20.
12. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – М.: Знание, 1974. – 64 с.

The article analyses in detail theoretical methodological material concerning individual approach in teaching based upon theoretical viewpoints of G.S. Kostiuk which deeply, originally and exactly reflect individual approach to students, taking into consideration age and personal factors.

Key words: theoretical backgrounds, individual approach, age and personal peculiarities, teaching.

Отримано: 10.10.2009

УДК 159.95(043.3)

У.Л. Стасюк

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У даній статті розглядається питання професійного самовизначення в розрізі дослідження професійного становлення практичних психологів. Проведений аналіз сучасних підходів до проблематики самовизначення психолога у вітчизняній психології. Відзначається, що формування професійної свідомості майбутніх психологів складається з таких елементів, як професійна освіченість, професійна культура діяльності, а про сформованість професійної психологічної свідомості свідчить наявність в психологів певних світоглядних, професійних, особистісних та творчих якостей.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна свідомість, професійні якості практичного психолога.

В данной статье рассматриваются вопросы профессионального самоопределения в разрезе профессионального становления практикующих психологов. Проведен анализ современных подходов к проблеме самоопределения психологов в отечественной психологии. Отмечается, что формирование профессионального сознания будущих психологов состоит из таких элементов, как профессиональная образованность, профессиональная культура деятельности, а о сформированности психологического сознания свидетельствует наличие у психологов определенных мировоззренческих, профессиональных, личностных и творческих качеств.